

IRAK'TA BEKTAŞİ TOPLULUĞU ŞEBEKLER

Shabaks An Bektashi Community in Iraq

Ahmet Taşğın¹

ÖZET

Çalışma, Irak'ın Musul kentinin doğusunda yaşayan Şebekleri konu edindi. Çalışmada, daha çok Şebekler konusundaki literatüre yer verildi. Çalışma hazırlanmadan önce, genel olarak Şebeklerle ilgili çalışmalar tarandı ve bundan sonra Şebeklerin yaşadığı Musul köylerine gidildi. Şebek köylerinde cemaatin üyeleri ve pirlere görüşmeler yapıldı. Gözlem ve görüşmelerden elde edilen bilgilerle literatür yeniden değerlendirildi.

Şebekler, silsile olarak Hacı Bektaş'a bağlanan pirlere vasıtasıyla kendilerini Bektaşî olarak sayarlar. Oniki imam soyundan gelen din adamlarına pîr denilmekte, cem başta olmak üzere bütün ritüeller pîr tarafından yürütülmektedir. Gülbank, nefes ve cemler Türkçe olarak okunmaktadır. Şebekler, Şebekçe adı verdikleri bir dili kullanmanın yanı sıra Arapça, Türkçe ve Kürtçe de konuşmaktadırlar.

Şebekler, uzun süreden beri Sünnîlik ve Şîîlik kıskacında kalarak Sünnîleşmekte veya Şîîleşmektedirler. Bu kıskacın bir sonucu olarak Bektaşî olan Şebeklerin sayıları giderek azalmaktadır.

Anahtar Kelimeler:

Irak, Musul, Şebek, Bektaşî, Buyruk, Şebekçe

ABSTRACT

This article is about Shabaks living in the eastern part of the Musul in Iraq. Within this framework, the works of Shabaks were emphasized in this article. Since there are not enough studies on Shabaks, this study will close a serious gap and make an important contribution to the academic field concerned. Furthermore, while the data was being gathered from the resources, the validity of the provided data was confirmed through the interview(s) conducted with Shabaks. To this end, an excursion was organized to Shabak's region on August 2009.

In the process of this study, Shabak's literature was examined. After that process, the villages of Musul were visited. Interviews with congregants and community's spiritual guides (who are called as 'Pir') were conducted. After the observations and interviews, the information gathered was reevaluated. As for their historical background, Shabaks regard themselves as Bektashi because of their spiritual leaders' affiliation to Hacı Bektash.

They call people as 'Pir' if they are from the same herd book with twelve sect leaders. 'Cem' being in the first place, their Rituals are directed by five Pirs around Musul. Their Rituals called 'Gülbank, Nefes and Cem' are conducted in Turkish. Besides Shabaks language, they also speak Turkish, Arabic and Kurdish.

Having lived among Shiites and Sunnis for a long time, Shabaks convert to Shiites and Sunnis. As a result, the number of Bektashi Shabaks is decreasing gradually.

Key Words:

Irak, Musul, Shabak, Bektashi, Şebekçe

Giriş

Bu çalışma, Musul'un doğusunda yerleşik olan Şebekleri konu almaktadır. Türkiye'de Şebekler hakkında yapılmış çalışma yok denecek kadar azdır; var olanlar da çevirilere dayanmaktadır. Bu bakımdan Şebekler literatürünün değerlendirilmesiyle Türkiye'deki akademik çevrelerin dikkatleri bu konuya çekilecektir.

Ortadoğu'daki Alevî-Bektaşî toplulukları hakkında Türkiye'de yeterli çalışma bulunmamaktadır. Bundan dolayı da Türkiye'deki Alevî-Bektaşîlerle Orta Doğunun tamamında var olan topluluklar arasında dinî, tarihî, siyasî, sosyal ve kültürel ilişki kurulmasında güçlük çekilmektedir. Bunun birçok nedeni arasında öncelikle Osmanlı Devletinin parçalanması ve bu parçalardan her birinin birer devlete dönüşmesini sayabiliriz. Doğal olarak yeni kurulan bu devletlerde dağınık halde kalan Alevî-Bektaşî toplulukları arasındaki ilişki sınırlarla beraber koptu ve yeni bir biçim almasına neden aldı. Diğer yandan Alevîlik-Bektaşîlik tarihi ve sosyal yapısına ilişkin çözümlerlerin de topluluğun geleceğine uygun yapılamaması sınırların ötesindeki topluluklarla olan ilişkiyi kuramadı, anlayamadı ve nihayetinde görmezden gelecek bu konuyu kapattı.

Esas itibarıyla Alevîlik-Bektaşîlik, Osmanlı coğrafyasının bütününe düşünmeyi zorunlu kılmaktadır. Yukarıda dile getirilen hususların anlaşılmasının merkezinde daha çok Osmanlı Devleti bulunmaktadır. Özellikle Yavuz Sultan Selim ve Şah İsmail arasında yapılan Çaldıran Savaşı, bu meselinin merkezinde durmaktadır. Konu, bu sebeple Osmanlı Devletinde biçimlenen şekli ve Alevî-Bektaşîliğin Osmanlı ile olan ilişkisiyle günümüze taşınmıştır. Bu durum, bir bakıma Osmanlı Devletinin de tartışma merkezine alınmasını zorunlu kılmaktadır.

Uzun süre devam eden Osmanlı hâkimiyeti, Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan bütün toplulukların algılarını bu coğrafya üzerinden kurdu. Doğrusu toplulukların tamamında algıyı bir bütün olarak kuran bu coğrafya, dağıldığında bu coğrafya üzerinde yaşayan toplulukların algılarında da parçalanmaya neden oldu ve büyük bir travma yaşandı. Bunun için Osmanlı modernleşmesi ve devletin yıkılması, birçok yeni ulusal devletin kurulması gibi yeni durum adı geçen toplulukların tarihsel konum ve algılarını değiştirmeye zorladı. Topluluklar, Osmanlı Devletinde meydana gelen bu değişimle beraber, olumsuz işaretlerinden kurtulmak ve yeni bir meşruiyet alanı oluşturmak için yeni tanıma ihtiyaç duydular. Kızılbaş, Işık, Torlak, Babaî, Zındık, Mülhid, Rafizî vb. kavramların yerine Alevî tanımını hem iktidar hem de bu kavramlarla tanımlanan topluluklar yavaş yavaş kabul ettiler. Böylece geleneksel tanımların belirsizliği ve olumsuzluğu yeni kavramın hem kelime anlamı hem de tarihsel arka planının olmaması hatta olumsuz bir anlam çağrıştırmaması zihinlerde yeni ve kabul edilebilir bir alan oluşturdu. Bu da tanımla ilgili bütün çeper ve çevrelere sağladığı özgüvenle daha geniş etki alanı oluşturdu. Bu özgüven hem Sünniler hem Alevîler için işledi.

Alevîlik Bektaşîlik etrafındaki tartışmalar Osmanlı Devletinin hâkimiyetini sürdürdüğü alanlarda etkili olmuştur. Böylece bu çalışma, Osmanlı Devletinin yıkılmasının ardından kurulan yeni devletlerde Alevî-Bektaşî topluluklarından bir tanesinin durumunu anlatacaktır. Hatta Alevî-Bektaşî topluluklarının yaşadıkları yerler, aldıkları isimler ve erkân farklılıklarından oluşan adlandırmalardan bir tanesini anlama imkanı sağlayacaktır. Bu bakış açısıyla, bu çalışma Osmanlı Devletinin sınırları içerisinde kalan bir topluluğu Şebekleri konu edinmektedir.

Modernleşme döneminde iktidarın kendini yeniden inşasında baskıya maruz kalan bu topluluklar, inanç, ibadet ve sosyal ilişki ile çevreleriyle yeniden biçimlenirken daha çok Alevî ismi altında toplandılar. Doğrusu birbirlerini tanıma ve anlama çabaları, birbirlerine tek bir toplulukmuş gibi yaklaşımları, ortak ismin parçaları olmalarıyla mümkün oldu. Bu süreçte birbirlerine yaklaşan topluluklar arasında Şebekler de bulunmaktadır.

Bu durum aynı kategoride yer alan fakat farklı isimlerle anılan toplulukları da birbirine yaklaştırdı. Alevî-Bektaşî olarak tanımlanan toplulukların kendi içlerinde bazı farklılıklarına rağmen Mürşit, Pir, Rehber ve Taliplerden oluşan sosyal yapısı aynıdır. Bu yapı, iktidar tarafından, ki Osmanlı modernleşmesinin bir sonucu, farklılıklar göz ardı edildi. Bu topluluklar, kendi içlerinde hala devam eden itirazlara rağmen, birbirine yaklaştırılmaya zorlandı ve ortak bir isim olan Alevîlik altında toplanmaya itildi. Esasen Bektaşî, Kızılbaş vb. topluluklar Alevî-Bektaşî adında iki ana grupta toplandı. Böylece Alevî-Bektaşîler, kendi içlerindeki çeşitliliklerini söylem olarak da tekleştirerek toplulukları birbirine yaklaştırdı.

Oysa Şebekler, Osmanlı Devletinin dağılmasından sonra Türkiye Cumhuriyeti gibi Osmanlı modernleşmesinin etki alanı içerisinde olan bir başka parçada kaldılar. Şebekler, Alevî ismi etrafında Sünniler ve Şiîler arasında kalırken, bu değişim ve onun oluşturduğu baskıya karşın Alevî ismin etrafında yaklaşabilecekleri yeni birliktelikleri oluşturamadılar. Oysa Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde olan Alevî-Bektaşî toplulukları bu düşünsel dönüşümün ya da etkinin merkezinde, yeni tanımların kurduğu alan içerisinde süreçlerini tamamlamaya devam ettiler. Şebekler, bu etki alanının dışında kaldıklarından daha önce Osmanlı sınırları içe-

risinde olmalarına rağmen Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisindeki dönüşümden doğrudan etkilenmediler. Şebekleri etkilemek ya da dönüşümün parçası olarak sürekliliklerini sağlamak adına Türkiye Cumhuriyetinin ya da Türkiye Cumhuriyetinde yaşayan Alevî-Bektaşîlerin ya çabaları yoktu ya da çabaları varsa bile fayda etmedi. Halbuki bu coğrafyada Alevî-Bektaşîlere yönelik yaklaşım, Osmanlı döneminden tevarüstür. Yine bu toplulukların tek isim altında toplanmaya itilmeleri de bu dönemden itibaren başladı.

Doğrusu Şebekler, 1980'li yıllara kadar Türkiye ile olan ilişkilerini sürdürdüler. Saddam Hüseyin'in sıkı politikalarının başladığı yıllardan sonra, Türkiye ile ilişkileri zayıfladı ve tamamen koptu. Seyitlerin birbirlerini ziyaret ettikleri ve akrabalıklarını sürdürdükleri 1980'li yıllara kadar, güçlü bir bağlantı vardı. Çünkü Musul'un doğusunda, Sadde ve Baviza isimli Şebek köylerinde yerleşik olan Şebek seyitlerinin, Diyarbakır Bismil ilçesindeki Seyitlerle akrabalıkları vardı. Bunun için de seyitlerin karşılıklı ziyaretleri olmaktaydı. Şebek seyitlerinin Diyarbakır'daki akrabalarını son ziyaretleri, 1980 yılında gerçekleşti ve bu bağlantının son halkası oldu. Diyarbakır'daki seyitler de en son 1978 yılında Musul'a gitmişlerdi. O tarihlerde birbirlerini ziyaret eden seyitler Türkçe konuşmakta ve Türkçe ile anlaşmaktaydılar. Musul'a yaptığımız seyahatte Şebek seyitlerinin Türkçe konuşmadıklarını, oysa en son ziyarete kadar seyitlerin Türkçe konuştuğunu ve bu seyitlerin ölümünden sonra ve özellikle ilişkilerin kopmasının ardından da Musul'daki Şebek seyitleri arasında Türkçe konuşanın kalmadığını gözlemledik. Kaldı ki Şebek seyitlerini pîr-i pîrân kabul edip yani mürşit kabul eden pirlere bazıları ile Şebek köyleri içerisinde Türkmen olan ve Türkçe konuşan topluluklar bulunmasına

rağmen seyitler artık Türkçe konuşamamaktadır. Bu noktada Diyarbakır'daki seyitlerle olan bağlantının aynı zamanda Türkçe konuşmayı sürdürmeye de gerekçe olmuştur. Kaldı ki Şebeklerin okudukları bütün gülbanglar, deyişler ve cem Türkçe olarak sürdürülmektedir.

Şebeklerin yol ve erkan bilgilerinin bulunduğu Buyruk da dahil Şebekler arasında okunan ve bilinen kitaplara dair Seyit Şemsettin'in verdiği bilgiye bakılırsa, kitapların büyük bir kısmı matbudur. Bu matbu eserlerin tamamı da Osmanlı döneminde veya daha sonraki yıllarda Türkiye'de yayınlanmış eserlerdir. Bu kitapların dilleri de Türkçe'dir. Aşağıda bu konuda daha fazla bilgi verilecektir.

Şebekler, Irak tarihi içerisinde çok fazla gündeme gelmiş ve özellikle Irak'ın yakın tarihindeki siyasî gelişmelerin bir parçasına dönüşmüştür. Dolayısıyla Şebekler, etnik ve dinî çatışmaların merkezinde olan topluluklardan bir tanesi haline gelmiştir. Asırlardır yerleşik oldukları köylerinden sürülmüş ve köyleri tamamen boşaltılarak yerleşim yeri olma özelliği yitirtilmiştir. (Saatçi, 2003: 267)

Buna göre son günlerde Musul ve çevresinde Şebeklere yönelik düzenlenen suikast ve bombalı saldırılar, dikkatlerin yeniden onlar üzerine çekilmesine neden oldu. Şebeklerin yerleşik oldukları yerlerden Sadde ve Baviza, Şirihan ve Hazne'ye bombalı saldırı düzenlendi ve bu saldırılarda iki yüz kişiye yakın Şebek öldü. Şebeklere yönelik saldırılar bununla kalmayarak Ali Reş ve Deraviş isimli yerleşim yerlerinde Şebeklerin en önemli ziyaretleri de bombalanarak tahrip edildi.

Bunun yanı sıra dikkatlerin Şebeklerin üzerine çekildiği bir başka konu da mezhep

değişiklikleridir. Bu konu, yakın zamanlara kadar Şebeklerin Sünnileşmeleri ve Şiileşmeleri gündemi oluşturmaktaydı. Günümüze gelinceye kadar mezhep farkı gözetmeden yani Şiî, Sünnî ve Alevî-Bektaşî olarak 300.000 ile 500.000 arasında bir nüfusları oldukları söylenmektedir. Şebeklerin Irak'ın yeni siyasî yapısı içerisinde bu nüfuslarını bir güç olarak kullanma girişimleri göze çarpmaktadır. Bunun için de mezhebî farklılıkları ve ayrışmalarının yanında Şebek adı altında toplanmanın çalışmalarını yürütmektedirler. Bu durum, diğer siyasî topluluklara karşı yeni bir siyasî güç oluşturma çabası olarak yansırken, tarihsel olarak kendi içlerindeki mezhep ya da tasavvufî anlayış farkını belirgin hale de getirmektedir. Şimdilik bu çabalar sonunda gerçekleşecek birlik için daha fazla zaman ve çaba gerektiği gözükmektedir.

Şebekler, Tanzimat sonrasındaki Osmanlı yenileşmesinin ardından yeni bir programın parçası kılındı. Bu dönemde Müslüman olarak kabul edilen fakat Sünnî olmayan topluluklara karşı "ıslah" programı uygulandı. Bu program çerçevesinde de Şebeklerin büyük bir kısmı Sünnileşti. Bu süreç, Şebekler üzerindeki siyasî, sosyal, iktisadî ve kültürel olarak devam eden baskılarla günümüze kadar ulaştı. Diğer yandan 1950'li yıllardan sonra Şiî ulemanın Şebekleri Şiileştirme programı hızlı bir şekilde devam etti ve bu program günümüze kadar ulaştı. Bu faaliyetlerin neticesinde bugün Şebek yerleşim yerlerinin Bektaşî olanlarının hemen hepsinde Hüseyniye adı verilen mescitler kuruldu. Böylece Şebekler, Hüseyniyeler tarafından Şiileştirme programının yerel merkezlerine dönüştü. Hüseyniye'lerde Şebeklerin arasından seçilen Şii medreselerde ve özellikle İran'da eğitim görmüş kişiler görev yapmaktadır.

Bu bakımdan da Şebeklerin nüfuslarının büyük bir kısmını Sünnîler ve Şîîler oluştururken oran olarak çok az bir kısmını da Bektaşî ve Kızılbaşlar oluşturmaktadır. Burada esas itibariyle dikkat çekici olan konu Şebek olarak isimlendirilmeden kast edilenlerin Bektaşî Kızılbaş olanlarıdır. Çünkü Sünnî ve Şîî olan Şebekler arasında artık Şebek ismiyle anılmak zayıflamış, Sünnî ve Şîî ana grubun parçasına dönüşmüşlerdir. Halbuki tarihsel olarak Şebeklerin, Şebek ismiyle kabullenilmeleri ve isimlendirilmelelerini sağlayan ana etki Bektaşî Kızılbaş toplulukları arasında yer almalarıdır (Bruinessen, 2001: 131-138).

Şebekler Musul'un doğusunda Telkeyf ve Hamdaniye kazalarına bağlı köylerde yaşamaktadırlar. Şebek köylerinin bulunduğu bu sınır Telkeyf, Hamdaniye ve Musul merkez sınırı ile diğer yandan Şeyhan kazası sınırları arasında uzanmaktadır. Bu koridorda elliden fazla Şebek köyü bulunmaktadır. Son yıllarda Şebekler çeşitli sebeplerden dolayı başta Musul şehir merkezi olmak üzere Erbil ve Süleymaniye şehir merkezlerine göç etmişlerdir (Zeynel: 2004: 19-20).

Bu çalışmanın hazırlanması esnasında Şebekler konusundaki literatür tarandıktan sonra Musul'a on günlük alan araştırmasına gidildi. Bu yaz yapılan alan araştırmasıyla Musul çevresindeki Şebek köylerinde kalınarak doğal ortamlarında gözlemler yapıldı. Araştırma boyunca gözlem, katılımcı gözlem ve görüşme yöntemleri uygulandı. Başta seyitler olmak üzere cemlere katılan sofular ve zakirlerle görüşmeler gerçekleştirildi. Ardından Bartalla'da perşembe akşamı yapılan ceme iştirak edildi. Böylece cem erkânları, okudukları dua, gülbang ve hizmetleri katılımcı olarak gözlemlendi. Ayrıca Şebeklerin yerleştikleri çevre, topluluğun mezhep değişikliği ve çatışmalara dair süreci kendilerinin

nasıl gördükleri hakkında da veri toparlandı. Özellikle son günlerdeki Şebek yerleşim yerlerine düzenlenen bombalı saldırılar etrafında gözlemler yapıldı. Bu çerçevede yıkılan evlerin bulunduğu yerleşim yerleri gezildi ve evleri yıkılan, ölü ve yaralıların bulunduğu ailelerle görüşmeler yapıldı. Ayrıca bu bombaların hedefleri arasında bulunan Şebeklerin Ali Reş ve Deraviş gibi ziyaretlerine yönelik saldırıların etkisi ve sonuçları üzerine de görüşmelerde bulunuldu.

Şebekler Hakkındaki Tartışmalar

Şebeklerin Irak'a ne zaman ve nereden geldiği, etnik ve dinî kökenleri hakkında birçok tartışma yapılmaktadır. Bunlar arasında başta İran'dan geldikleri ve Safevi Devletinin kuruluşundan sonra Şah İsmail'in taraftarları olduklarına dair görüşler yaygınlık kazanmaktadır. Şimdi sırasıyla bu görüşleri verelim.

Şebeklerin Osmanlı Devletinde Tapu Tahrir Defterleri tutulurken yapılan kayıtlarının dışında Arşiv belgelerinde başka bilgilere ulaşmakta mümkündür².

BA. TD. 998 (1523 / 929) yılında bu cemaat 15 hane ve 2254 akçe geliri var;

BA. TD. 660 (1575 / 983) 173 bennak ve 20 mücerretten ibaretti (Bayatlı, 1999, s. 150)

BA. TD. 998 1523 yılında 55 hane, 19 mücerred ve 2254 akçe vergi geliri var;

BA. TD. 195 (1540 / 946) tarihinde Evlâd-ı Şebek olarak kaydedildi, Bir önceki tahrire göre nüfusun bir miktar arttığı görülmekte;

(TD. 195: 126-128). Ziyar, 153'ü hane, 27'si mücerred olmak üzere toplam 180 nefer nüfusu vardır. Ayrıca, 7000 baş koyunu ve toplam 8318 akça vergi geliri var;

Yukarıdaki bilgilere Şebeklerin XIV. Yüzyıldaki Nüfusu şöyledir:
 1523 yılında 404 kişi,
 1540 tarihinde 1098 kişi,
 1558 tarihinde 686 kişi,
 1575 tarihinde 1231 kişidir (Gündüz, 2003: 214).

Özellikle Tanzimat sonrasında Osmanlı Devletinin yenileşme çabaları içerisinde imparatorluğun sınırları içerisinde yer alan Sünnî olmayan toplulukların “doğru, sahih ve gerçek” inançlara yönelip “tashih-i itikatta” bulunmalarına yönelik bilgi bulunmaktadır. Ayrıca inançlarının istenilen biçimde olabilmesi için de toplum önderlerinin ihtidalarının sağlanması, ihtida edenlerin taltif edilmesi ve eğitim verilmesi için okullarının açılması da dahil birçok faaliyet yürütülmüştür. Bunlarla ilgili Arşiv Belgelerinden daha fazla bilgiye ulaşmak mümkündür (Musul, 1993: 207-222).

Şebekleri konu alan literatür Şebekler konusunu etnik ve dinî olmak üzere iki ana başlık altında değerlendirmiştir. Burada Şebeklerin Türk (Hürmüzlü ve Pamukçu, 2005: 77-87; Hürmüzlü, 2005: 141-170), Kürt (Minorsky, 1997: s. 371-372) oluşları üzerinden yürütülen tartışmalarla onların Bektaşî Kızılbaş (Şeybi, 1967: 40-55) oluşlarıyla genel anlamıyla gulat-ı şia (Sykes, 1908: 455-456; Gulami, 1950: 23-50) olarak tartışmasına kadar bir dizi başlığa konu olmuştur. Yarım yüzyıl önce yapılan çalışmalar daha çok inançları etrafında tasnife tabi tutulurken, bu tarihten itibaren bu tasnif etnik ayrıma yönelmiştir (Abud, 2006: 17-152).

Yine Şebekler literatüründe Şebeklerin Musul ve çevresine ne zaman geldiklerine dair bir başka tartışma daha bulunmaktadır. Bu tartışmanın ana ekseninde Safevi Devletinin kurulmasında ya da Osmanlı Devleti

hâkimiyeti sonrasındaki göçlerle gerçekleştiğine dair ileri sürülen tezler daha yaygın olarak bulunmaktadır (Moosa, 1987: 6-8). Oysa Tapu Tahrir Defterleri kayıtlarına göre Osmanlı Devletinin Irak bölgesini hâkimiyetine almadan önce de Şebeklerin Irak'ta Musul'da olduklarına işaret etmektedir.

Şebekleri konu alan çalışmalar, daha çok Irak'ta ve Avrupa ülkelerinde yapılmıştır. Bunlar arasında az da olsa Şebeklerin çalışmaları da bulunmaktadır. Türkiye'de bu konuda çalışma neredeyse yok denecek kadar azdır.

Şebekler hakkında yapılan ilk çalışmalar daha çok çevrenin Şebeklere bakışını yansıtmaktadır. Bu bakımdan da bu ve benzeri topluluklar için uydurulan gayri ahlaki uygulamalardan ve sapık inançlarından söz edilmektedir. Halbuki Şebekler hakkında uydurulan bu yalan yanlış bilgilere dikkat edilmelidir. (Tai 1998: 146-149)

Şebeklerden ilk söz eden Anastas Mari Kiremlî'dir. Bu bakımdan da Anastas Mari Kiremlî'nin (1902: 577-582) verdiği bilgilere dikkat etmek gerekmektedir. Ayrıca Minorsky'nin Kiremlî'den yararlanarak hazırladığı makalesinin büyük oranda tashihe ihtiyacı vardır. Çünkü Minorsky makalesinin neredeyse tamamını Kiremlî'nin makalesine göre hazırlamıştır. Onun makalesindeki Şebekler hakkındaki değerlendirmesi bir yana diğer yandan Şebeklerin yerleşik oldukları bölgelere dair verdiği bilgiler de tashihe ihtiyaç duymaktadır. Minorsky, makalesinde Şebeklerin Sincar bölgesinde de yaşadığını belirtmektedir. Çünkü Şebekler Sincar bölgesinde yaşamamaktadırlar. Sincar bölgesinde Yezidilere nazaran nüfusları ve köyleri daha az olan Alevî köyleri bulunmaktadır. Fakat bu Alevîler Şebek değildir.

Arşiv belgeleri dışında Şebekleri konu

edinen eserler Irak'ta yayınlanmıştır. Yayınlanma sırasına göre Azzavi, Gulami, Sarraf, Şeybi bunlar arasında sayılabilir. Azzavi, Irak'taki Kakailerini ele aldığı kitabında Şebeklere yer vermiştir. Gulami ise Musul ve çevresinde var olan ve onun gulat olarak isimlendiği toplulukları ele aldığı eserinde Şebeklere yer vermiştir. Sarraf eserini doğrudan ve sadece Şebekler üzerine hazırlamış ve yayınlamıştır. Son olarak Şeybi, Safevilerin dinî, siyasî, kültürel ve dinî etkisiyle oluşan ve varlıkları devam eden topluluklar arasında Şebekleri de sayar.

Azzavi'ye göre (1949: 95) , Şebekler hakkında, inanç olarak Kızılbaşlardan farkları yoktur. Şebekleri, Kızılbaşlardan kabul etmemek hata olur. Çünkü onların tarikatı, Tarikat-ı Şeyh Safî yahut onların kendi ifadeleriyle Şeyh Safî'ye kadar uzanmaktadır.

Gulami (1950: 23-25) Şebeklerden bahsetmektedir. Eserinde Musul ve çevresinde var olan batinî toplulukları değerlendirmek ve bu gruplar arasında Sarlıye, Bacvan, Türkmen, ve Yezidilerden bahsederken Şebeklere de yer vermektedir. Eserde Gulami, adı geçen toplulukların inanç, ibadet, dinî kitapları, dinî sınıf ve yerleşim yerleri ile ziyaretlerini de ele almaktadır. Ayrıca Osmanlı Devletinin son dönemindeki paşalarının özellikle Ömer Vehbi Paşa'nın bu toplulukların ıslahına ilişkin faaliyetleri, İngilizlerin faaliyetleri anlatılmakta ve son olarak Irak hükümeti kurulduktan sonra bu topluluklara ilişkin uygulamalara yer verilmektedir.

Sarraf (1954: 2), Şebek isimli eserinde Şebeklerin Türk olduğunu söylemesine rağmen ilerleyen sayfalarda Şebeklerin kökenine ilişkin verdiği bilgilerde bu konuya farklı yaklaşmaktadır. Ona göre Şebeklerin Şimal-i Musul'u vatan tutmalarına dair beş farklı görüş ileri sürmektedir (1954: 12-13). Ayrıca

ikinci bölümde Sarraf (1954: 89-92) Davud Çelebi'nin Şebeklerin konuştukları dilin daha çok Farsça'ya yakın olduğu ve kendilerinin de İran kökenli olduğu görüşlerinin yanı sıra kendisi Şebeklerin Türk olduklarını Tuğrul Bey zamanında Musul'a yerleştirdiklerini ve o tarihten itibaren de burada Şebeklerin yaşadığı görüşündedir.

1-Şebeklerin Kürt olduklarını

2-Tuğrul Bey zamanında yerleştirilen Türkmenlerden olduklarını

3-Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmenlerinden olduklarını

4-IV. Murat zamanında yerleştirildiklerini

5-Safevilerin bakiyesi olan Bektaşî, Kızılbaş olduklarını ileri sürerken Bektaşî, Kızılbaş olduklarına dair görüşünü ispat etmeye çalışmaktadır (Sarraf, 1954: 45-49).

Şebekler üzerine Türkçe yayınlananlar arasında Sarraf'ın Şebek kitabının tanıtımını yapan yazı dikkatten kaçmıştır (Terzibaşı, 1955: 689-690)

Kıremli ve Minorsky'nin makalelerinden yararlandığı izlenimi veren bir diğer kaynak da Osmanlı Devletinin son döneminde İran Sefiri Han Melik Sasanî'nin (2006: 133-134) hatıralarındaki bilgilerden oluşmaktadır.

Şebekler hakkında çok fazla çalışma yoktur. Var olan çalışmalar da modern Irak tarihine yer verirken veya Irak'ın sosyal ve dinî yapısına değinirken bu toplulukların her birinin adı geçmektedir. Sayıları az olan çalışmalardan bir tanesi de Şebeklerin son yirmi otuz yılda yaşadıkları üzerinden karıştırdıkları çeşitli baskılara işaret etmektedir. Çalışma, Şebeklerin Saddam Hüseyin'den itibaren yerleşim yerlerinden Mücemma' adı verilen yeni yerleşim yerlerine toplanmalarını ve önceden yerleşik oldukları köylerinin yıkılmasına işaret etmekle kalmayan bu ve benzeri faaliyetlerle asimilasyona tabi tutul-

duğunu aktarmaktadır (Leezenberg, 1997: 159-166). Diğeri de Şebek seyitlerinin ekonomik hayata etkileri üzerinedir. Bu çalışma aynı zamanda Şebekler örneği üzerinden Kuzey Irak'ta etnik bir topluluğun kültürel ve ekonomik sınırlarının oluşması ve etkisine değinmektedir. Burada özellikle Seyitlerin Şebek toplulukları üzerindeki etkilerini, seyitlere ait ekilip dikilen araziler üzerinden anlatmaktadır (Vinogradov, 1974: 207-218).

Seyit Şemsettin Seyit Abbas'ın Şebeklerle İlgili Görüşleri

Şebek seyitlerin Seyit Şemsettin Seyit Abbas, (yani Seyit Abbas'ın oğlu Seyit Şemsettin) Kardeşlik dergisinde düzenli olmamakla birlikte yayınlanan makalelerinde Şebekler hakkında Şebek topluluğu mensubu olarak bilgi veren ilk kişidir (Seyit Şemsettin, 1971: 6-7). Kısaca onun görüşlerine yer vereceğiz.

a-Şebeklerin Türkiye'nin güneyinden göç ettiklerini, göç nedeninin de inançları yüzünden ayaklanan Kızılbaşların, ayaklanmalarının bastırılmasıyla Kızılbaş toplulukları ile birlikte gelip Cezire'nin güneyine inen Türkmen kabileleri olduğunu belirtmektedir.

b-Şebek köylerinin çoğu Türkçe isim taşımaktadır.

c-Şebeklerin dinî kitaplarının başta Buyruk olmak üzere tümü Türkçe'dir.

d-Şebeklerin inançları Kızılbaş ve Bektaşilere benzemektedir.

e-Şebekler, Türkmenlerle ortak köyleri, adet ve gelenekleri paylaşmaktadırlar.

f-Şebekler, bıyıklarını kesmezler ve uzatırlar bu adetleriyle de Türklere benzerler.

g-Şebeklerin soyları hakkındaki görüş-

leri değerlendirirken de onların Fars ya da Kürt olmalarının mümkün olmadığını dile getirmektedir.

h-Şebeklerin dili esas itibarıyla Türkçe'dir; zamanla Farsça, Arapça karışık bir dil haline gelmiştir.

Bundan sonra Şebeklerin yerleşim yerlerini vermektedir. Nüfuslarının ise yirmi bin civarında olduğunu fakat bu sayının on bin ile on beş bin arasında olduğunu da söyleyenlerin bulunduğunu da sözlerine eklemektedir. Burada özellikle Kiremlî, Minorsky ve Gulami'ye gönderme yapmaktadır.

Makalenin ikinci bölümünde Şebeklerin inançlarına yer vermektedir. Batini bir tarikat ve Şiî İmami İsnâaşeriyeye bağlı Bektaşî inanç ve erkânına bağlı bulduklarını dile getirmektedir. Daha sonra Bektaşî oluşlarını mürşit olan Hacı Bektaş hakkında verdiği bilgiyle sürdürmektedir. Hacı Bektaş'ın kabrinin Nevşehir ili Hacı Bektaş ilçesinde olduğunu söylemektedir (Seyit Şemsettin, 1971a: 6-7). Devamla Hacı Bektaş'ın nesebinin Hz. Ali'ye ulaştığını Horasan'da doğduğunu ve daha sonra Türkiye'ye geldiğini anlatmaktadır. Lakabının da Türkçe olduğunu Emir anlamına geldiğini belirtmektedir. Bu bölümü Hacı Bektaş'ın Anadolu'ya nasıl, neden geldiği ve eğitimini nasıl aldığı hakkında bilgi vererek Anadolu'da Bektaşî Tarikatının ortaya çıkışı, gelişmesi, bazı siyasî tarihi olay ve tarikatlarla ilişkileri hakkındaki kısa bilgilerle tamamlamaktadır.

Makalenin üçüncü bölümü Şebeklerin akidelerini konu almaktadır. Burada daha çok Şebekleri konu alan çalışmaları tanıtmakta ve eleştirmektedir. Hatta bu çalışmalarda Şebeklerle ilgili verilen bilgilerin eksik, yanlış ve iftira olduğunu söylemektedir. Bu çalışmalar, Gulami, Şeybi ve Sarraf'ın eserlerinden oluşmaktadır. Şebeklerin inanç-

larına yönelik bu çalışmalarda yazılı olan konulardan bir tanesi Allah Muhammet Ali üçlemesinin teslise benzetilmesi konusudur ve bu bakımdan da Seyit Şemsettin teslis konusuna açıklık getirmektedir. Ayrıca namaz, oruç, hac gibi konulara yer vererek bunların hepsine Buyruk'tan cevap vermektedir. Burada Şeyh Safi'nin dört kapı ile ilgili görüşlerine yer vermektedir. Ayrıca Şebeklerin başında Pir bulunduğunu, müşid'in ise Hacı Bektaş'ta tekkede Pirevi'nde oturduğunu da eklemektedir (Seyit Şemsettin, 1971b: 4-5).

Makalenin dördüncü bölümünde Şebeklerin tarikat düzenini ele almaktadır:

a-Mürşit yahut Pir-i evvel: Mürşit, Şebekler için en büyük başvuru yeri ve dinî reistir. Mürşit, Hacı Bektaş Tekkesinde, Türkiye'de Nevşehir ili Hacı Bektaş ilçesindeki tekkede yerleşiktir.

b-Baba ya da Şeyh: Bu da yine pir olarak isimlendirilir ve seyit soyundan gelir. Mürşitten sonra ikinci başvuru kaynağıdır, yerleşik olduğu bölgelerdeki Şebeklerin dinî bütün işleriyle ilgilenir ve birinci dereceden sorumludur.

c-Rehber: Sofu ya da tarikatın hizmetinden sorumludur. Rehberin tarikattaki yeri pirden sonra gelir. Tarikat içindeki her türlü törenin işleyişinde hizmet eder ve pire yardımcı olur. Bunların durumu Buyruk'ta belirtilmiştir.

d-Mürit ya da Talib ya da Müntesip: Tarikat içerisinde rehber ihtiyacı duyarlar ve tarikat yolunda pirin bütün emirlerine uymak zorundadırlar.

e-Çerağcı: Onun görevi tekkede dinî toplantılarda çerağı yakmaktır. Müritlerden bir tanesi bu mukaddes görevi yerine getirir ve esasen pir tarafından ona bu görev teklif

edilir. Çünkü Çerağ Hz. Muhammedi temsil etmektedir.

f-Süpürgeci: Her tekke için özel bir süpürge ve süpürgeci bulunmaktadır. Esasında çoğunlukla bu hizmeti rehber yürütmektedir.

g-Saka: Onun görevi dinî toplantılarda su dağıtma işinden sorumludur. Yine bu görevi de kimi zaman rehber yapar veya müritlerden birisi yerine getirir.

Tarikata Giriş:

Tarikata girmek isteyen hemen herkes tekkeye gelir, tarikata gireceğini ilan eder. Talipliği kabul edildiğinde o başta Piri kendisine Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak kabul eder. Zorunlu olarak yerine getirilmesi gereken kuralları kamilen yerine getirir. Kendisine nasihat edilir, yapacakları ve yapmayacakları anlatılır, kötü işlerden uzak kalacağı vb. konularda kendisine bilgiler verilir. En sonunda pirin huzurunda tarikata giriş merasimi yapılır ve pir kendisini tebrik ederek tarikata girişini onaylamış olur.

Şebeklerin Yaptıkları Merasimler:

Şebekler arasında yılın belirli dönemlerinde merasimler ve kutlamalar yapılır ve bunların büyük bir kısmı da Şifilerinkine benzer.

a-Aşura'da tören yapılır.

b-Safer ayının yirmisinde Hz. Hüseyin'in başının Kerbela'ya geri getirildiği tarihte tören yapılır.

c-Şaban'ın onbeşinci günü Mehdi'in doğum günü olması hasebiyle kutlama yapılır.

d-Bunun dışında On iki imamların her birinin doğum ve ölüm tarihlerinde de törenler yapılmaktadır.

Şebeklerin Musul ve Çevresindeki Ziya-

ret Yerleri:

a-Abbasiye köyünde Makam-ı Abbas

b-Ali Reş köyünde Makam-ı Zeynelabidin

c-Musul'da İmam Mahsen merkadi ve İmam Yahya Ebu Kasım

d-Musul'da İmam Abdullah el-Bahir Bin Zeynelabidin. Hicri onikinci asırda Musul'daki Bektaşî Tekkesinin olduğu yerdir. Bunun haricinde Irak etrafındaki imamların makamlarına da gidilir (Seyit Şemsettin, 1972: 4-5).

Şebeklerin Kitapları:

a-Buyruk veya Menakıb: Buyruk Türkçe'dir ve dört cüzden oluşmaktadır. Yazarı belli olmayan kitabın üç ciltten oluşan yazma nüshaları bulunmaktadır. Ayrıca Türkiye'de basılan Buyrukla karşılaştırma yaparak, Türkiye'deki Buyruğun dört cüzden oluştuğunu böylece Şebeklerin ellerindeki Buyrukla aynı olduklarını öğrendiklerini de belirtmektedir.

Buyruk, tarikatın kurallarını, tarikatın adabını, hakiki ahkamı, Bektaşî Tarikatındaki adamların özelliklerini, tarikatın meratibini ele alır ve Şeyh Safi ile oğlu Şeyh Sadred-din arasındaki diyaloglara yer vermektedir.

b-Miratu'l-Mekasid: Matbu

c-Yemini: Matbu

d-Bektaşîliğin İç Yüzü: Matbu

e-Virani: Matbu

f-Divanlar: Nesimi, Fuzuli, Seyyid Nizam, Sadi, Kameri (Şemseddin: 1972: 24).

Seyit Şemsettin makalesinin beşinci bölümünde "Akîdetü'ş-Şebek" başlığı altında şu konulara yer vermekte ve burada ele aldığı konuların bir kısmını da "Buyruk"tan aktarmaktadır. Buyruk'tan aktardığı bölümlere gelince:

"Allahu azimuşşanın kuluyum,
Adem safiyullahın nesliyim,
İbrahim Halilullah milletindenim,
Dinimiz İslam, Kitabımız Kur'an, Kiblemiz Kabe,
Muhammed ümmetindenim,
Şah-ı Merdan Murteza Ali'nin bendesiyim güruh-u naciyim,
İmam Caferü's-Sadık mezhebîndenim,
Allahu ekber la ilahe illallahu vallahu ekber Allahu ekber ve lillahi'l-hamd".

Bundan sonra yukarıda sayılan her bir husus için ayet ve hadislerden delil getirerek yeniden aktarmaktadır. Sonunda da: "İşte bu Şebek akidesinin erkanıdır ki Buyruk'ta bu şekilde yazılıdır" cümlesiyle tamamlamaktadır.

Cuma Gecesi:

Cuma gecesinde yani akşam namazından sonra bütün Şebekler tekkede toplanırlar ve halka şeklinde yüz yüze otururlar. Pir, oturumu Kur'an'dan bazı ayetler okuyarak açar, daha sonra hadis-i nebevi okur, ardından dua ile tamamlar. Duadan sonra da zikir ve tespih başlar, fatiha ile sonlandırılır.

İkrar:

Şebeklerden bir tanesi bir günah işlerse tekkede pirin huzurunda günahını itiraf eder ve ne ceza varsa ona razı olduğunu söyler. Hata eden kişi pirin önüne gelir ve şöyle der: "Allah eyvallah, ey pirim benim bir günahım var, şer'i garra-i Muhammedi ile bana ceza ver."

Pir de ona şöyle der: "Buyur otur!" Daha sonra pir onun anlattığı günahı ve onun günahına karşılık tahakkuk eden ve onun da istediği cezayı hükmeder. Artık ona kefareti yerine getirmek farz olur.

Doğum:

Şebeklerden bir çocuk dünyaya geldiğinde, doğumundan bir hafta sonra çocuğu pirin yanına getirirler, pir kulağına ezan okur ve ismini söyler. Çocuklara daha çok on iki imamlar ve onların isimleri verilir.

Ölüm:

Şebeklerden birisi vefat ettiği zaman, Pir ölünün bulunduğu eve gelir. Cenazenin yıkanması, kefenlenmesi ve cenaze namazının kılınması işlerini yürütür. Orada gülbanklar okur. Üç gün boyunca taziye sürer ve fatiha okunur (Seyit Şemsettin, 1972a: 12).

Seyit Şemsettin makalesinin altıncı bölümünde Evlilik ve boşanma konusuna yer vermektedir. Evliliğin dinî boyutu ile geleneksel olarak uygulanan kısmını birbirinden ayırt ederek Türkmenler arasında yapılan evlilik adetlerini kısaca anlatmaktadır. Ardından Seyitlerle taliplerin birbirleriyle evlenemeyeceklerini çünkü onların birbirlerinin kardeşlerini olduğunu buna izin olmadığını yazmaktadır. Son olarak da Şebekler arasında boşanmanın olmadığıyla bu konuyu bitirmektedir. Sonra Şebeklerde sünnet, Şebeklerin özellikleri ve dilleriyle bu bölümü tamamlamaktadır (Seyit Şemsettin, 1973: 6-7)

Seyit Şemsettin'in Kardeşlik Dergisinde seri halinde yayınladığı makalesinin son bölümü genel bir değerlendirmeye tamamlanmaktadır (Seyit Şemsettin, 1973a: 5).

Şebeklerin Elindeki Buyruk

Alevilik tartışmalarının sürdürüldüğü konulardan bir tanesi de yazılı kaynaklarının olup olmadığı etrafında gerçekleşmektedir. Bu çerçevede Alevî toplulukların hemen tamamında kendi aralarında okuyup ezberledikleri, nadir de olsa nüshalarını korudukları eserler vardır. Bunlardan bir tanesi de Buy-

ruk adı verilen Menakıb-ı Şeyh Safi veya Behcetü'l-Esrar.

Irak'ta yaşayan Ehlihaklara gelince Musul, Erbil, Kerkük ve Süleymaniye olmak üzere büyük şehirler ve özellikle bu şehirlerin çevrelerindeki büyük yerleşim yerlerinde ve köylerde yaşamaktadırlar. Irak'ta Alevî Bektaşîler, Kakai, Ehlihaklar, Aliilahî, Şebek, Sarli, Mevali, Bacvan ve Kızılbaş ismiyle anılmaktadır. Aşiretler ve erkânları itibariyle birbirlerinden farklılık göstermektedirler. Bu farklılıklar isimlendirmeye de yansımaktadır. Aşiret adlarıyla bağlı buldukları soy ve erkan adları burada birbirine karışmaktadır. Bu bakımdan da Ehlihaklar arasında yürütülen erkan ile kırklar cemi erkânı topluluklar erkan itibariyle Türkiye'deki erkana benzemektedir. Bu bakımdan da Kızılbaş ve Bektaşî olanlar arasında Şeyh Safi ve Hacı Bektaş yine Türkiye'deki gibi anılmaktadır. Bundan dolayı da Şeyh Safi Menakıbı veya Şeyh Safi Buyruğu Irak'taki topluluklardan kırklar cemi sürdürenler arasında bulunmaktadır.

Irak'ta yaşayan bu topluluklar hakkında daha önceki yıllarda Abbas Azzavi, Kakailer hakkında yayınladığı eserinde Kakailerin kitaplarına yer vermektedir. Azzavi, kitabının ilgili bu bölümünde "Buyruk" başlığı altında ve 90-92 sayfalarında Menakıb-ı Şeyh Safi olarak "Kızılbaşlar ve Kakailer" başlığı altında bahsetmektedir. Bir sonraki başlıkta Kakailer ve Şebeklerden bahsederken de yine Menakıb'a yer verir.

Azzavi (1949: 95), Şebeklerin inanç, ibadet ve erkanları itibariyle Kızılbaşlara yakın olduklarını dile getirirken bunu daha çok Şebeklerin kutsal bahsettikleri Buyrukla ilişkilendirmektedir. Çünkü onların tarikatı, Tarikat-ı Şeyh Safi yahut onların kendi ifadeleriyle Şeyh Safi ve kitapları aynı kitaptır

ve Şeyh Safi'nin menkıbelerinden söz eden ve Kızılbaşların kitabı olan Buyruk adlı kitap, onlar arasında çok tutulan, itibar edilen bir kitaptır.”

Azzavi (1949: 99) “Okumayı bilen şeyhleri, onlara, Şeyh Safiyüddin Erdebili'nin menkıbelerinden bahseden Menakıb adlı Türkçe eserde bulunan Buyruk'u okurlar. Onlarda bu eserden üç ya da dört nüshadan fazla yoktur.”

Buyruk, Muhammed Hamid Sarraf'ın Şebekleri konu alan eserinde yer almaktadır. Eserin, 144-191 sayfaları arasında Arap harfleriyle Türkçe'si yer alırken, aynı eserin 192-217 sayfaları arasında da Arapça çevirisi bulunmaktadır. Bu buyruk, Musul ve çevresinde yaşayan Alevîlerin elinde bulunan nüshadan istinsah edilmiştir. Doğrusu eser iki bölümdür. Birinci bölüm Şeyh Safi ve oğlu Şeyh Sadrettin arasındaki diyaloglara dayanmakta; ikinci bölüm ise merasimlerde okunan gülbang, deyiş ve nefeslerden oluşmaktadır. Yine yazar bu toplulukların büyük bir kısmının Şeyh Safi Menakıbı veya Buyruk adı verdikleri bu eserleri kutsal kabul ettiklerini ve okuduklarını belirtmektedir.

Buyruğun bu nüshası, yazar Sarraf'ın yakın dostu Sadık Kamnuna tarafından kendisine verilmiş ve yine onun verdiği bilgiye göre yazmanın bir başka orijinal kopya nüshası da Irak Müze Kütüphanesi Türkçe yazmaları 14760/1 numarada bulunmaktadır. Yine başka bir nüsha da Şakir Sabir Zabit isimli Kerküklü araştırmacı yazarın özel kütüphanesinde bulunmaktadır. (Moosa: 1988: 153-162).

Musul'da yapmış olduğumuz alan araştırması boyunca Şebeklerin ellerinde Buyruk bulunup bulunmadığı konusunda da araştırma yaptım. Doğrusu Buyruğun varlığından hemen herkes söz ediyor fakat var olan bir-

den fazla nüshanın kimin ya da kimlerin elinde olduğuna dair net bir bilgiye ulaşamadım. Fakat daha sonraki bir dönemde araştırıp tespit ettiklerinde buyruğun kopya bir nüshasını verebileceklerini de öğrendim. Ayrıca Irak Milli Müzesindeki Buyruk nüshası için dostlarımız yardımıyla yaptığımız incelemede de eserin kaybolması nedeniyle ulaşamadık. Amerika'nın Irak'a girmesinden sonra yağmalanan kütüphanenin kaybolan eserleri arasında bu buyruğunda olduğunu öğrendik.

Şebeklerin Yerleşim Yerleri

Şebekler, Irak'ın en büyük kentlerinden Musul ve çevresinde yaşamaktadır. Bu büyük kentin merkez ve çevresinde önemli nüfusa sahip yerleşim yerlerinde yaşayan Şebekler, farklı isimlendirmelerle diğer topluluklarla karıştırılmaktadır.

Türkiye'de genel anlamda Ehlihaklar ve bu başlık altında değerlendirilen topluluklar hakkında yayınlanmış eser yoktur. Bu topluluklarla Türkiye'de yaşayan topluluklar arasındaki bağlantı ve ilişkilerin ne kadar olduğuna dair kaynak da bulunmamaktadır. Bu bakımdan da Irak ve İran'da yaşayan Ehlihaklar hakkında yeterince bilgi sahibi olunamamaktadır. Az olan Şebek çalışmalarında da Ehlihaklarla kurulan yakınlık veya aynı çalışmalar içerisinde yer alıp işlenmesi Şebeklerin Ehlihaklarla karıştırılmasına neden olmaktadır.

Musul çevresinde yerleşik olan Şebeklerin yerleşim yerleri ve nüfuslarına ilişkin tarafımızdan yapılan tespitleri verdikten sonra kaynaklarda b konuda da bulunan bilgileri vererek bu bölümü tamamlayalım:

Kadıköy, bin beş yüz hane
Şirihan Ulya ve Sufla, altı yüz hane
Karakoyun Ulya ve Sufla,
üç bin beş yüz hane

Reşidiyye, yedi bin hane

Şennif, üç yüz hane

Ebzah, seksen hane

Karayatah, iki yüz hane

Tezharap, iki yüz elli hane

Kargaşa, yetmiş hane

Selamiye, bin hane

Babnet, beş yüz hane

Bisatliyye, yüz hane

Beysan, yirmi beş hane

Ba'vira, yüz elli hane

Yarımca, bin hane

Azzavi'nin (1949: 96 -98) verdiği liste ise şu şekildedir:

Ali Reş, Minare Şebek, Kibirli, Deraviş, Tahrave Şebek, Başbîşe, Tîz Harab Kebir, Haznetepe, Karatepe Şebek, Karatepe Arab, Yenice, Tîz Harab Sağır, Harabe Sultane, Bedene Kebir, Ba-Sahra, Şeyh Emir, Ba'vize;

Çoğunluğunu Şebeklerin Oluşturduğu Köyler:

Topzave Şebek, üçte bir nüfusu Şebek olup diğer üçte biri de Bacvan'dır. Köy, seksen haneden oluşmaktadır.

Bazivaye, yarıya yakını Şebek olup geriye kalanı Cahş Arapları ve Kürtler'den oluşmaktadır. Yaklaşık, altmış hanedir.

Ebu Cerbûa, çoğunluğunu Şebekler teşkil etmektedir. Bunların dışında, Ehl-i Sünnet olan Davude de vardır. Köy, yüz on hanedir. Bî'r-i Halan, az sayıda Raşid Arapları var-

dır.

Cîlo Han, İcîlo Han da denir. Yarısi Şebek olup geriye kalanı Bacıvan'dır. Kırk hanedir.

Orta Harap, köy, yüz elli hane olup elli hanesi Bacıvan'dır.

Ömürkan (Ömürğan), az sayıda Bacıvan ve Şif Türkmen vardır. Köy, seksen hanedir.

Lek, Bacıvan ve Sünnîler vardır ve köy otuz hanedir.

Telyare, Sünnîler, Şebekler'den çok olup, köy seksen hanedir.

Toprak Ziyaret, yukarıdaki köy ile aynıdır.

Baz Kürdan, çoğunluğunu Şebekler, geriye kalanını Bacıvanlar oluşturur.

Kehrîz, Belvat, Tel Amûd, Tercile, Karaşor, Cedide, Bisatlı

Bu köylerin çoğunluğu Şebek olup geriye kalanları karışiktır.

Şebeklerin azımlık olarak buldukları köyler şunlardır:

Kökceli, iki yüz hane Bacıvan olup az sayıda Şebek ve Sünnî vardır.

Kör Gariban, otuz beş hane kadar olup çoğunluğu Şebek ve Sünnîlerden oluşmaktadır. Bunlar, seksen sene kadar önce, Cehiş Araplarından iken sonradan bazıları Şebek olanlardır.

Arpacı, bu köyde dört-beş civarında Şebek aile vardır.

Ömer Kapıcı, köyde yaklaşık beş ev şebeklerden gerisi Sünnî'dir.

Zehra Hatûn, yarısından azı Şebektir.

Cinci, köy on beş hane olup bir iki Şebek aile vardır.

Sarrafi'ya göre Musul ve çevresindeki köylerin listesi:

Köy Adı	Dili:	Aşireti
Kadiye	Türkçe	Şebek Türkmen

(Kadiye (Kadıköy); bu köy hakkında daha fazla bilgi için bakınız (Reşidiyeli, 1968: 16-17)

Karakoyunlu ülya	Türkçe	Şebek Türkmen
Şerihan	Türkçe	Şebek Türkmen
Yabinit	Türkçe	Şebek Türkmen
Yarımca	Arapça	Bacvan / Şebek
Kasfahra	Arapça	Arap
Şemsiyat	Arapça	Arap
es-Selamiye	Türkçe	Şebek Türkmen
Telakub	Arapça	Arap sadet
Karadağ	Türkçe	Şebek Türkmen
Kibirli	Kürtçe	Şebek/Kürtçe Sarli/Türkçe
Bedene Kebir	Kürtçe	Şebek
Bedene Sağır	Kürtçe	Şebek
Hızır	Arapça	Arap Delim
Besatili Kebir	Arapça	Şebek
Besatili Sağır	Arapça	Şebek
Birhalan	Arapça	Arap er-Raşid
Ömerkan	Türkçe	Şebek Türkmen
Ali Reş Kürdi	Türkçe	Şebek Bacvan
Mağara	Türkçe	Şebek
Tahrava	Türkçe	Şebek
Haznetepe	Türkçe	Şebek
Bazvaya	Türkçe	Şebek ve Bacvan
Topzava	Türkçe	Şebek ve Bacvan
Ebu Cer Buğa	Türkçe	Şebek ve Bacvan
ed-Daraviş	Türkçe	Şebek ve Bacvan
Tilyara	Türkçe	Bacvan ve Şebek
Baybuh	Türkçe	Bacvan ve Şebek
Ortaharap	Türkçe	Bacvan ve Şebek
Abbasiye	Türkçe	Şebek Bacvan
Hastaabad	Türkçe	Şebek Bacvan
Küre-yi garbiyan	Türkçe	Şebek /Şebek Bacvan
Karatepe Arap	Türkçe	Şebek /Şebek Bacvan
Karatepe Şebek	Türkçe	Şebek /Şebek Bacvan

Edmonds'un (1967: 87) Şebek köylerine ilişkin listesi:

Daraviş, Goraghariban, Gogçeli, Bashbitan, Qara Tapa Arab, Bisatli Mazin, Bisatli Pichuk Abu Jarwan, Topzawa, Tayrawa, Minara Shabak Kiretakh, Qara Taya, Bazwaya, Bazgirtan, Alirash, Salamiyya.

Seyit Şemsettin Abbas'a Göre Şebek Köylerinin Listesi:

Abbasiye, Ali Beg, Arpacı, Babi Niye, Basahre, Başika, Baviza, Bazvaya, Baybuğ, Tedn, Bilavat, Besan, Bestali, Cevlehan, Cinci, Dervişler, Faziliye, Gökçeli, Arap Sultan, Haznebend, Haznetepe, Hızır İlyas, Karakoyun, Karaşor, Karatepe, Karatepe Şebek, Karayatak, Kadıköy, Kehriz, Kibarlı, Körgariban, Minare Şebek, Meşrefe, Ömer Kan, Ömer Kapıcı, Seyitler, Selamiye, Şemsiyat, Şeyh Emir, Şerihan, Tilyare, Tercille, Tez Harap, Tobzava, Toprak Ziyaret, Yarımca, Yengi Bisatlı, Yunus Peygamber, Zehra Hatun.

Şebeklerin Karışık Oturdıkları Köyler:

Tobzava Şebek, Bir Hillan, Cilo Han, Orta Harab, Ömer Han, Allık, Tilyare, Karaşor, Tercile, Bilvat Kehriz, Cedide Bisatlı, Tel Akub, Yarımca, Cinci.

Şebeklerin Nüfuslarının Az Olduğu Köyler:

Gökçeli, Arapçı, Ömer Kaycı, Zehra Hatun, Cinci, Kaziye, Karakoyunlu Ulya, Şerihan, Hızır Köy, Yabnit, Yarımca, Selamiye, Karayatah, Büyük Bende, Küçük Bende, Büyük Bisatlı, Küçük Bisatlı, Tahrava, Baybuğ, Orta Harab, Abbasiye, Haste Abad, Karatepe Şebek, Karatepe Arap.

Sonuç

Musul ve çevresinde yaşayan Şebekler, Ehlihaklar arasında kabul edilmesine rağmen erkanları kırklar cemine dahildir. Bunun

için de Türkiye'deki Alevî Bektaşî topluluklarının bir parçası olarak kabul edilmelidir. Kaldı ki Şebek seyitleri tarafından son otuz yıla kadar Şebek seyitlerinin Diyarbakır'da bulunan seyitlerle olan bağları korunmuş ve sürdürülmüştür.

Musul çevresinde beş adet seyit bulunmakta ve Kırklar cemini sürdürmektedirler. Şebekler ve diğer Alevî Bektaşî topluluklarının hizmetini yürüten Pirlar ve bu pirların bağlı bulunduğu Pir-i piran bulunmaktadır. Pirlar belirli bir yaşa geldikten sonra dünya işlerinden tamamen el çekmekte ve kendilerini tarikatın işlerine vererek, taliplerinin hizmetini görmektedirler. Pir olduktan sonra başlarına yeşil bir sarık sarmakta ve sakallarını uzatmaktadırlar. Pirlar, sercem olarak her Perşembe akşamı yapılan cemleri yürütmektedirler. Cemlerde çerağ uyandırılmakta, ceme gelen sofuların börk ve kuşak bağlamaları şart koşulmaktadır. Şebek topluluğu içerisinde ikrar almayan hiçbir kimse bu cemlere dahil edilmemektedir. Cemlerde Nesimi, Fuzuli, Virani, Yemini, Kul Himmet, Pir Sultan Abdal, Seyit Nizamoğlu'nun deyişleri okunmaktadır.

Şebekler, Şeyh Safi Buyruğunu ellerinde bulundurmakta ve bunu okumaktadırlar. Buyruğun birden fazla nüshasını korurlarken, bunu grubun üyesi olmayanlarla paylaşmamaktadırlar. Yayınlanan Buyruğa bakılırsa yine Şebeklerin Türkiye'deki Alevî Bektaşîlerle aynı kökenden geldikleri açıktır.

Şebeklerin Irak bölgesine Safeviler sonrasında geldiğine dair bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilerin yeniden gözden geçirilmesini gerektirecek kadar önemli kayıtlar Osmanlı Arşiv Belgelerinde bulunmaktadır. Çünkü XVI. Yüzyılda kayıtları tutulan Tapu Tahrir Defterleri incelendiğinde Şebeklerin bu

coğrafyada en azından defterlerin tutulduğu tarihten önce Musul çevresinde yerleştikleri görülebilir.

Şebek şeklinde isimlendirilen toplulukların aşiret konfederasyonu olduğu ve içerisinde birçok dilin ve etnik grubun bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu toplulukları bir arada tutan, onların Alevî Bektaşî oluşlarıdır. Son yıllarda meydana gelen etnik tartışmalarda Şebek konfederasyonundaki toplulukların her birine ait köken arayışını görmek mümkündür. Bu bakımdan da Şebeklerin, Türkmen, Kürt, Goran ve Fars olduklarına dair çeşitli görüş ve tartışma bulunmaktadır.

Şebekler uzun süreden beri ya Sünnileşmekte ya da Şiileşmektedir. Şebeklerin günümüzde de Sünnilik ve Şiilik kısılcacı arasında kaldıkları ve giderek nüfuslarının azaldığı söylenebilir. Bu kısılcaca Irak'ın siyasî istikrarsızlığı da eklenince Şebekler, birçok bombalı ve faili meçhul saldırılara maruz kalmaktadırlar. Son günlerde birçok Şebek köylerinde patlayan bombaların habercisi, daha önceden Musul merkezde oturan Şebeklerin silahlı saldırılarla öldürülmeleri olmuştur. Bu saldırılar üzerine köylerine geri dönen Şebekler, bu defada köylerdeki evlerinin bombalanmasıyla karşı karşıya kalmışlar. Şebekler, Bektaşî olmalarından dolayı ne Sünniler ne de Şiiler tarafından destek görememekte siyasî, dini ve kültürel baskıya maruz kalmaktadırlar.

Kaynaklar

ABUD, Züheyr Kazım (2006), Eş-Şebek fi'l-Irak, Süleymaniye, Daru Serdem.
 AZZAVİ, Abbas (1949): Kakaiyye fi't-Tarih, Bağdat, Şirketü'l-Ticaret ve'l-Tabaati'l-Mahdude.
 BAYATLI, Nilüfer (1999): XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
 BRÜNESSEN, Martin Van (2001): "Kuzey Irak'ta Bir Kızılbaz Toplumı: Şabak", Kürtlük, Türklük, Alevilik, Çeviren Hakan Yurdakul, İstanbul, İletişim Yayınları, ss. 131-138

EDMONDS, C. J. (1967): A Pilgrimage To Lalish, London, The Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland Pres.

GULAMİ, Abdulmunim (1950): Bekaya'l-Firaki'l-Batniyye fi Livi'l-Musul, Musul, Mektebetü'l-Emel.

GÜNDÜZ, Ahmet (2003): Osmanlı İdaresinde Musul, Elazığ, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları.

HAYYUN, Reşid (2007): El-Edyan ve'l-Mezahib Bi'l-Irak, Köln, Menşuratu'l-Cemel.

HÜR MÜZLÜ Habib ve Ekrem Pamukçu (2005): Irak'ta Türkmen Boy ve Oymakları, Ankara, Global Strateji Enstitüsü.

HÜR MÜZLÜ, Erşat (2005): Irak'ta Türkmen Gerçeği, İstanbul, Kerkük Vakfı Yayınları.

KIREMLİ, Anastas Mari (1902): "Tefkehetü'l-Izhan fi Tarifi Selasete Edyan", Meşrik, Aded 5, ss. 577-582.

LEEZENBERG, Michiel (1997): "Between Assimilation And Deportation: The Shabak and The Kakais in Northern Iraq", Syncretistic Religious Communities In The Near East, Ed. Kriztina Kehl-Bodrogi vd., Leiden: Brill, ss. 155-174.

MİNORSKY, Viladimir (1997): "Şebek", İslam Ansiklopedisi, Cilt 11, Eskişehir, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, ss. 371-372.

MOOSA, Matti (1987), Extremist Shiites The Ghulat Sects, New York, Syracuse University Pres.

MUSUL – KERKÜK İLE İLGİLİ ARŞİV BELGELE- Rİ 1525-1919 (1993): Ankara, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

REŞİDİYELİ, Ahmet Halil (1968): "Kadıköyü- Kadiye", Kardeşlik, Sayı 1-2, Cilt 8, ss. 16-17.

SAATÇI, Suphi (2003): Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri, İstanbul: Ötügen

SARRAF, Ahmed Hamid (1954): Eş-Şebek min Firaki'l-Gulati fi'l-Irak, Bağdat, Matbaatu'l-Maarif.

SARRAF, Ahmed Hamid (1970): "Mine'l-Aşairi't-Türkmaniyye fi'l-Irak: Şebek", Kardeşlik, 10. Cilt, 3. Sayı, ss. 9-10.

SASANİ, Han Melik, (2006): Payitahtın Son Yıllarında Bir Sefir, Çeviren Hakkı Uygur, İstanbul, Klasik Yayınları.

ŞEBEK (1921): Muktataf, Aded 59, ss. 230-232.

ŞEYBİ, Mustafa Kamil (1967): Et-Tarikatü'l-Safeviyye ve Revasibuha fi'l-Irakı'l-Muasır, Bağdat, Mektebetü'l-Nahda.

SEYİT ŞEMSETTİN SEYİT ABBAS, (1971): "Dirasetü ani'ş-Şebek", Kardeşlik, Cilt 11, Sayı 1-2, s. 6-7.

SEYİT ŞEMSETTİN SEYİT ABBAS, (1971a): "Dirasetü ani'ş-Şebek", Kardeşlik, Cilt 11, Sayı 3-4, s. 6-7.

SEYİT ŞEMSETTİN SEYİT ABBAS, (1971b): "Dirasetü ani'ş-Şebek", Kardeşlik, Cilt 11, Sayı 5, s. 4-5.

SEYİT ŞEMSETTİN SEYİT ABBAS, (1972): "Dirase-

tü ani'ş-Şebek", Kardeşlik, Cilt 12, Sayı 1-2, s. 4-5/24.
SEYİT ŞEMSETTİN SEYİT ABBAS, (1972a): "Dirasetü ani'ş-Şebek", Kardeşlik, Cilt 12, Sayı 3-4, s. 12.
SEYİT ŞEMSETTİN SEYİT ABBAS, (1973): "Dirasetü ani'ş-Şebek", Kardeşlik, Cilt 13, Sayı 3-4, s. 7.
SEYİT ŞEMSETTİN SEYİT ABBAS, (1973a): "Dirasetü ani'ş-Şebek", Kardeşlik, Cilt 13, Sayı 12, s. 5.
SYKES, Mark (1908): "The Kurdish Tribes of The Ottoman Empire", The Journal of the Royal Anthropological Insititute of Great Britain and Ireland, Vol 38, pp. 451-486.
TAİ, Kemalettin (1998), "Kuzey Irak'ta İnanç Toplulukları ve Bunların Anadolu Halk İnançlarıyla İlişkileri", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Araştırma Dergisi, Çeviren Beyan Otrakçı Özata, Sayı 6, ss. 145-
TERZİBAŞI, Ata (1955): "Şebekler", Türk Dili Aylık Dergi, Sayı 47, Cilt IV, ss. 689-690.
VİNOGRADOV, Amal (1974): "Ethnicity, Cultural Discontinuity and Power Brokers in Northern Iraq: The Case of teh Shabak", American Ethnologist, Vol. 1, No. 1. (Feb., 1974), pp. 207-218.
ZEYNEL, Ali (2004): Kakaiyye Hareketi, Yayınlanma-

mış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dipnotlar:

1. Doç. Dr. Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, el-mek: ahmetyt@hotmail.com
2. BA. TD. Şekliyle kullanılacaktır. Kısaltmanın açılımı Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tahrir Defterleridir.
3. Esas itibariyle Şebek, Sarlı ve Bacvan, aşiret ismi olarak kullanılmaya rağmen bir süre sonra bu isimler bu toplulukların inançlarını da içine alan bir tanıma kavuşmuştur. Doğrusu bu liste de Şebek, Bacvan ve Sarlı inançları itibariyle aynı olan toplulukları ifade etmek için kullanılmıştır. Aynı zamanda bu toplulukların aşiretleri itibariyle farklılığını da göstermek için buraya alınmıştır. Öncelik sonralık sırasına gelince bu aşiretlerden hangisinin nüfusu fazla ise önce onun ismine yer verilmiş ve bundan dolayı da sıralamada değişiklik olmuştur. Yani Şebeklerin nüfusları çok ise ilk sırada Şebek yer almış ya da Bacvan birinci sırada kaydedilmiştir.

GARİP MUSA

Ben bugün rüyamda şahımı gördüm
Eşiğine yüzüm sürdüm çok şükür kıldım
Hayır himmet eyle darına durdum
Darda duranın muradını ver Garip Musa

Cuma gecesi kandiller yanar
Kandilin başında bir kuş döner
Sabahtan burcuna bülbüller konar
Bülbülün muradını ver Garip Musa

Tahta kılıcını takar beline
Gece gündüz alem düşer peşine
Kimseler karışmaz onun işine
Düşenin muradını ver Garip Musa

Kurdun kuşun sana nüfuz gelsinler
Hayır himmet eyle hep bir olsunlar
Gece gündüz pervaz kursun dönsünler
Dönenin muradını ver Garip Musa

İstanbul'dan arz ediyor perisi
Dört yanında yayılır koyun sürüsü
Bu çobanda gerçeklerden birisi
Çobanın muradını ver Garip Musa

Adın yazılıdır İstanbul'da kayıtta
Allah Allah deyip yolun ayıtle
Nice canlar kaldı sırda kayıtta
Kalanın muradını ver Garip Musa

Muhammedim iyidir kaynar taşarım
Yaz bahar ayları gelince çoşarım
Ağlaya ağlaya gelir sana düşerim
Düşenin muradını ver Garip Musa

Cafer DEMİREL